

A NÉPSZERŰSÍTÉS BUKTATÓI¹

SZILÁGYI KATALIN

Joseph E. Stiglitz:

A globalizáció és visszasságai

Fordította Orbán Gábor és Gavora Zsuzsanna

Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 274 old., 3100 Ft

A tántum felelősséggel jár. Tucatnyi világmegváltás kezdődik ezzel a felismeréssel: a hős ráébred, hogy nem mindennapi képességei mellé nem mindennapi küldetés méretett rá, a jó ügy iránti nem múló buzgalommal pallérozza elméjét, acélozza lelkét évekig, majd teljes harci vértetben visszaidézi a vonatkozó szülői intelmeket, és a tettek mezejére lép. A Nobel-díjas közgazdász Joseph E. Stiglitz *A globalizáció és visszasságai* című könyve ilyesfajta hősmítoszoként indul. Az ajánlásból megtudjuk, hogy a szerzőt gondos szülei arra tanították, hogy törődjön a dolgokkal, és gondolkodjon. Az előszóból az is világossá válik, hogy a száraz és bonyolult közgazdasági modellekben már kora ifjúságától azt kereste, hogyan enyhíthetők a szegények (megvilágosodásakor a kenyaiak) millióinak szenvedései. Így aztán amikor fehérgalléros világmegváltónk kivételes szakmai felkészültségével kilép az egyetemi élet szentetlen közegéből, a tettek mezejét előbb a Fehér Házban (az elnök közgazdasági tanácsadó testületének tagjaként, majd elnökeként), később a Világbankban (vezető közgazdászként és alelnökként) találja meg.

Évekig küzd a reménytelen túlerőben lévő Gonosszal (a „globalizáció irányítóival”), és – úgy tűnik – alulmarad. A globalizáció fedőnevű világ nem javul meg, sőt a Gonosz mesterkedései nyomán egyre visszasább, sötétebb lesz. A reménytelen küzdelmet látva hősünk más fegyvernemet választ: világgá kürtöli az Igazságot, hogy mindenki megértse végre, hogyan döntöttek zárt ajtók mögött rólunk, helyettünk és leginkább ellenünk az elmúlt tíz évben. Hiszi, hogy a köz felvilágosítása után érdemi, konstruktív, nyílt viták bontakoznak ki, amelyek nyomán egyre többen állnak a helyes oldalra. Így aztán a döntések sem járhatnak többé olyan tragikus következményekkel, és hősünk megnyugodhat: sikerült tennie valamit az Ügért.

A közgazdász szakma leginkább abban a két szerepben élheti ki küldetéstudatát, írástudói felelősségét, amelyben Stiglitz is jeleskedett: a fontos, sokakat érintő döntések előkészítőjeként, döntéshozók tanácsadójaként és értelmiségi népművelőként, a bonyolult fejlemények lelkiismeretes tolmácsolójaként, csalóka áligazságok és veszélyes torzítások leplezőjeként. Mindkét szerep hasonló erényeket kíván: a fontos és nem fontos elkülönítésének, a nem fontos lementsésének, a fontos felnagyításának, a hangsúly elhelyezésének képességét, vagyis azt, hogy a sokszorosított, szinte átláthatatlan problémák megérthetővé, kezelhetővé, eldönthetővé, véleményezhetővé egyszerűsödjenek. Az egyszerűsítés, a népszerűsítés, a laikusokhoz (és általuk a világba bele-) szólas igénye, erkölcsi parancsa vélhetően igen erősen hat a szakma felelős nagyjaira. Annál is inkább, mert a közgazdaság-tudomány addig-addig professzionizálódott-bonyolódott, míg mára a kurrens főáram nyelvére a szűken vett eliten kívül senki sem érti. Így azután, miközben az érdeklődés a gazdasági kérdések, jelenségek iránt olthatatlanul felélénkült, a helyi és globális gazdasági és gazdaságpolitikai eseményeket olvasóknál alig felkészültebb újságírók, médiaszereplők és politikusok értelmezik a széles publikum számára. Mindez különösen igaz napjaink egyik legkedveltebb témájára, a globalizációra. A szenvedélyek szinte mindig magasra csapnak, ha a globalizációval kapcsolatos (vagy annak gondolt) talányos mozaikszavak egyáltalán elhangzanak.

Egyszerűsíteni, népszerűsíteni kell tehát a professzionális közgazdasági elemzést – céhvirtusból, szakmai felelősségből. Joseph Stiglitznél jobban kevesen felelhetek meg az okos népszerűsítés szakmai feltételeinek. Stiglitz termékeny és lenyűgözően széles tárgykörben jelentőset alkotó szakember, elméleti munkássága, kiemelkedő hozzájárulása a modern közgazdasági elmülethez 2001-ben Nobel-díjat ért (fényes bizonyosságul annak, hogy tökéletesen érti és beszéli a mainstream tolvajnyelvét). Ugyanakkor írt hasznos tankönyvet az állami szektorról érdeklődő kívülállóknak és gyakorlati szakembereknek is (tanúsítva, hogy tökéletesen tolmácsol a szűk szakma és a nagyközönség között is, ha kell). *A globalizáció és visszasságai* című könyv azonban éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyszerűsítés szakmai feltételein túl bizonyos szakmaetikai normáknak is illik megfelelni: ha már mostanában oly nagyon elhomályosul a szemünk a magunkról gyártott legendától és önnön

1 ■ Köszönettel tartozom Pete Péternek, aki tanácsaival, értékes észrevételeivel sokat segített a Stiglitz-jelenség értelmezésében. A recenzió számos ponton épít az ő egyetemi előadásaira elhangzottakra.

társadalmi érzékenységünkől, azért ne köpjük szembe korábbi énünket, szakmai meggyőződésünket.

A globalizációellenes ponyvairodalom népszerű szerzőit a szakmabeli elit egy kézlegyintéssel elintézi. A demagógia, a populista szóhasználat, a nyilvánvalóan egymást kizáró követelések kusza halmaza a tudomány elefántcsonttornyából nézve érdemtelen a módszeres cáfolatra. Amíg sok százezer példányban kívülálló bíráltnak, a megtámadott rendszer nem érzi, hogy válaszolnia kellene. Ha Stiglitz teszi, az más. Ő mindent tud, amit a szakmából tudni lehet, ő nem üresfejű hőzöngő, ő mindent tudatosan tesz. Ám ha ez így van, akkor bizonyára az is tudatos, amikor elhallgat, csúsztat, félreértelmez.

A *globalizáció és visszasságai* című könyv laikusoknak íródott, vélhetően azoknak, akik szeretnek kiadósan borzongani. A cím alapján arra számíthatunk, hogy maga a globalizáció („a szabad kereskedelem útjában álló akadályok lebontása és a nemzetgazdaságok szorosabb integrációja”, 9. old.) lesz itt pellengetre állítva. Korántsem. A visszasságok kizárólag a globalizáció feltételezett irányítói miatt állnak elő, a bűnösök szerencsére hamar lelepleződnek. Elsőrendű vádolt a Nemzetközi Valutaalap. A könyv az IMF-nek és kisebb súlyú cinkosainak (a Világkereskedelmi Szervezetnek, az amerikai pénzügyminisztériumnak, időnként a Világbanknak) bűnlajstroma, valamint a bűnös intézmények megjavításának programja.

A diagnózis (I. fejezet: *A globális intézmények ígérete*) arról szól, hogy a jó elképzelések és nemes szándékok (hívjuk, mondjuk, keynesiánus gazdaság szemléletnek, globális felelősségnek, világméretű keresletösztönzésnek), amelyek Stiglitz értelmezésében a nemzetközi intézmények létrehozását övezték, a turbulens világ-gazdasági események forgatagában fokozatosan átcsúsztak valami egészen másba. Valamibe, amiről néha nem is tudjuk pontosan, hogy kitervelten gonosz vagy csak butaságában veszélyes. Nevezzük mindenesetre szabadpiaci mantrának, washingtoni konszenzusnak vagy piaci fundamentalizmusnak. Ezek után persze nem meglepő, ha a globális intézmények elveszítik a „szellemi koherenciájukat”, „küldetési válságba” kerülnek, hibát hibára halmoznak.

A II. fejezet (*Megszegett ígéret*) számos bennfentes kis színessel azt szemlélteti, hogyan vallott kudarcot az IMF arrogáns hatalmi politikája, miért alapvetően romlott a gyarmatosító mentalitás és gyűlöletes szimbóluma, a Valutaalap által nyújtott rövid távú kiigazítási hitelekhez társuló feltételeesség.

A III. fejezet (*Szabad választás?*) arra hívja fel a figyelmet, hogy az uralkodó szabadpiaci konszenzus előírásai, gazdaságpolitikai ajánlásai (stabilizáció, liberalizáció, privatizáció) öncéllá, helytől, időtől és országspecifikumoktól független elvekké váltak (valójában kényszerekké, csak hogy tagadhassuk a címben feltett kérdést).

A IV. fejezetben (*A kelet-ázsiai válság: hogyan jutatta az IMF politikája a világot az összeomlás szélére?*)

az általánostól az egyedihez jutunk: a szerző az 1997-es délkelet-ázsiai pénzügyi válság példáján bemutatja az előző fejezetekből alaposan megismert visszasságok megtestesülését, azt, hogy a megszorító politika rossz szelleme hogyan vezetett a sikeresen különutas ázsiai gazdaságok megfojtásához és szomszédaiak (más sikeres különutasok) elnyomortásához.

A könyv V. fejezetéhez érve úgy érezzük, hogy viszonylag kis kockázatot vállalunk, ha a címben felvetett kérdésre (*Ki vesztette el Oroszországot?*) előre borítékoljuk a választ. Valami határozottan azt súgja, hogy (bármit jelentsen is Oroszország elvesztése) az IMF a legfőbb elveszejtő. Valóban, megtudhatjuk, hogy a Valutaalap előírásainak megfelelő hebehurgya sokkterápia csak rosszabb lehet, mint a kínaiak bölcs, megfontolt fokozatossága.

A VI. fejezet (*Tisztességtelen „fair kereskedelmi törvény” és más visszasságok*) némiképp kilóg a korábbiak közül, a kritika elsősorban nem az IMF, hanem az Egyesült Államok kormánya ellen irányul. Az amerikaiak – miközben feltétlen szabadpiaci elkötelezettséget várnak el a világ többi országától – álszentül prédikálják a kereskedelmi liberalizáció és privatizáció előnyeit, hiszen saját tetteik, intézkedéseik gyakran ütköznek hirdetett elveikkel.

A VII. fejezetben (*Jobb utak a piac felé*) visszakanyarodunk a sokkterápia és a gradualizmus, az elveszített Oroszország és a kiegyensúlyozott, piaci alapú gyarapodásnak örömteli módon megnyert Kína szembeállításához. A tanulságokat korábbról már ismerjük.

A VIII. fejezet (*Az IMF másik programja*) végigköveti az IMF küldetésének fokozatos eltorzulását, az eltávolodást a keynesi, piaci kudarcokra építő és globális keresletösztönzést hirdető elvektől. A mai IMF-ből Stiglitz szerint tragikusan hiányzik a szellemi koherencia. A kusza, inkonzisztens világméretű azonban nem meglepő, hiszen az IMF kényszerűen vergődik a nemes látszat („a globális gazdasági érdekek szolgálata”) és a kínos valóság („a globális pénzügyi érdekek szolgálata”) között.

A IX. fejezet (*Merre tovább?*) a hosszúra nyúlt diagnózis után a stiglitz megoldást tárja elénk. Az emberarcú globalizációhoz elszámoltatható, átlátható, az érdekelteket képviselő nemzetközi közintézményekre van szükség, az irányítás megváltoztatására, hogy „a globalizáció úgy működjön, ahogy kellene” (234. old.). Mindnyájan őszintén sajnálhatjuk, hogy a Valutaalaplán ezt még mindig nem látják.

Stiglitz könyvének tartalma szakmabelieknek, közgazdászoknak nem igazán reveláló erejű. Ha a könyvről nem is, a könyv kapcsán mégis érdemes szólni. Leginkább arról, hogy mi a népszerűsítő irodalom felelőssége. Meddig egyszerűsíthetünk büntetlenül? A Stiglitz-jelenség alkalmat ad arra, hogy elgondolkodjunk azon, milyen céhszabályokat, szakmai kiskatét fogalmaznánk meg a népszerűsítő irodalom mindenkorai művelőinek. A továbbiakban ezt tesszük. A *globalizáció és visszasságai* című könyvnek pedig hálsak lehetünk, hiszen felvetéseinkhez igencsak bősé-

ges illusztrációt ad. Lássuk tehát, mit ne tévesszünk szem elől!

1. A LEHETŐSÉGEK KORLÁTOSAK, A DILEMMA NEM JÓ ÉS ROSSZ KÖZÖTT HÚZÓDIK

Stiglitz könyvének minden egyes fejezetében ostorozza a Nemzetközi Valutaalapot azért, mert az a vele kapcsolatba kerülő, valójában általa hitelezett fejlődő országokat olyan *rossz* gazdaságpolitikai döntésekre kényszeríti, amelyek nemcsak hogy gátolják fejlődésüket, de kifejezetten növelik az instabilitást, és szegénységet, szenvedést hoznak a lakosságra. A *jó* döntések – kézenfekvően – az IMF előírásainak ellentettjei volnának.

Bevezető közgazdaságtan-kurzusok olyasféle szentenciákkal indítanak, hogy a közgazdaságtan a választás tudománya, ám nem a jó és a rossz közötti választás. Vannak a jó dolgok, amelyekből minél többet szeretnénk (vagy máshonnan nézve: rosszak, amelyeket minél inkább elkerülnénk), és attól válik élessé a döntési helyzet, hogy a lehetőségeink korlátozottak. A korlátok léte azt jelenti, hogy nem választhatjuk egyszerre az összes jót, és nem kerülhetjük el mindet a sok nemszeretnem közül. A választás objektív kényszere ebben rejlik. Ha nem látjuk a megvalósíthatóság korlátait, akkor értetlenül szemléljük a valós gazdaságpolitikai döntéseket, és könnyen légből kapott összeesküvés-elméletekkel próbáljuk magyarázni azt a megdöbbentő jelenséget, hogy kormányok szándékosan a nem jót választják.

Kezdjük rögtön az elején! Mindenki számára nyilvánvaló, hogy az IMF feltételeességi szabályai durván csonkítják a nemzeti szuverenitást, és gyakran csupa megszorítást írnak elő. Valóban nehéz racionális magyarázatot találni arra, hogy miért választanának országok önként ilyen rossz opciókat. Nyilván nem is választják, az IMF tukmálja rájuk, vagy más gonosz, sötét erők kényszerítik erre őket.

A helyzet valójában az, hogy az IMF-hiteleket az országok *kéri*k. Akkor fordulnak a Valutaalaphoz segítségért, amikor – az elhibázott gazdaságpolitika és a végzettszerű balszerencse valamely kombinációja nyomán – súlyos pénzügyi nehézségeik támadnak. Akkor, amikor pénzre lenne szükségük, ám a korábbi forrásaik elapadtak, és a magánhitelezők elfordultak tőlük. Az IMF-hitelhez társuló feltételeesség a piac (ilyen esetekben joggal vélhetően keményebb) fegyelmező erejének alternatívája. Azaz, lehet próbálni drága piaci hitelhez jutni és büszkén visszaautasítani a feltételeket, és lehet a piacnál jóval kedvezőbb kamatozású IMF-hitelt felvenni és elfogadni a feltételeket. Paradox módon éppen a nemzeti szuverenitás öntudatos védelme és a megszorító feltételek elutasítása lehet a rövid távon drágább (azaz éppen a válság idején több önmérsékletre kényszerítő) megoldás.

A laikus olvasó számára az is rejtély, hogy miért kellene egyáltalán azok a fájdalmas megszorítások, főleg, ha a Nobel-díjas szaktekintély is azt mondja,

hogy nem kellene. Hiszen mi sem egyszerűbb, mint a bajba jutott gazdaság élénkítése: növelni kell a kormányzati kiadásokat, csökkenteni az adókat, így aztán belendül a gazdaság, és megszűnik a baj. Az anticiklikus gazdaságpolitika ösztönöz a nehéz időkben, nem pedig megszorít, költekezik, nem pedig spórol. Mindezen jókat az állam persze úgy teszi, hogy közben eladósodik, aggodalomra azonban semmi ok, hiszen a ráségített gazdaság hálásan fellendül, így könnyedén kitermeli a magasabb adósság terheit. A stiglitzi gondolatmenetet követve valóban érthetetlennek tűnik, hogy az IMF miért nem azt írja elő fizetési nehézségek esetén (adósság- vagy valutaválság kellős közepén), hogy tessék növelni a költségvetési deficitet.

A rejtély megoldása pedig vélhetően pofonegyszerű: amikor a hitelezők fejvesztve menekülnek az országból és hisztérikusan túladnak a válságország kötvényein, akkor viszonylag kevésbé fogékonyak az anticiklikus fiskális politika nagyszerűségére. Amikor éppen senki sem akar válságországbeli adósságot finanszírozni, akkor a több adósság nem tűnik vonzósnak. A boldog békeidőben önmagában kívánatos, kézenfekvően jó lépés történetesen nemigen tűnik kivitelezhetőnek (vagy legalábbis akad némi megvalósíthatósági korlát), és így talán egy fokkal érthetőbbé válnak a tudatos rossz-választások.

Stiglitz nyomán az is teljesen világos a széles közönségnek, hogy a magas kamatláb megfojtja a gazdasági növekedést, ám az IMF mintha mit sem érten ebből. Rendre magas kamatszintet diktál a bajba jutott országoknak. Hogy is van ez? Amikor egy ország valutáját támadás éri, akkor a monetáris hatóság a belföldi kamatszint emelésével próbálhatja meg elejét venni a tőke menekülésének, magas prémiumot kell kínálnia a hazai eszközökön ahhoz, hogy ne (vagy a hipotetikusnál kevésbé) omoljon össze az árfolyam. Arról lehet érdemi vitát folytatni, hogy meddig kell elmenni a hazai valuta védelmében. A (szükségszerűen magashoz képest is) magas kamat miatt a belföldi valutában eladósodott hazai vállalatok nehéz helyzetbe (akár tömegesen csődbe) juthatnak, drasztikusan megemelkedhetnek a bankrendszer behajthatatlan követeléselei. Ez kétségkívül nem tűnik kívánatos megoldásnak. A magas tartományban alacsonynak számító kamat azonban nem ártatlan ingyenebéd. Ha bezuhan (radikálisan leértékelődik) a kamattal nem védett árfolyam, és történetesen a hazai szereplők (vállalatok, bankok vagy maga az állam) számottevő devizaadósságot halmoztak fel (ami igencsak jellemző volt a bajba jutottakra, különösen Kelet-Ázsiában), akkor éppúgy tömeges fizetésképtelenségre és bankpánikra lehet számítani.

Be lehet vezetni adminisztratív korlátozásokat is a tőkemenekülés meggátolására, és Stiglitz hol csak burkoltan, hol nyíltan ezt is javasolja a fizetésimérleg-válságba sodródott fejlődő országoknak. Mivel azonban ez a tulajdon korlátozásával, korábbi szerződések megszegésével és a befektetők komoly veszteségeivel

jár, arra is számítani kell, hogy a többletforrásokra kétségbeesetten ráutalt ország kevés olyan új hitelezőt fog találni, aki – miután végignézte társai kifosztását – boldogan ajánlja forrásait hasonló célra. Bármit gondoljunk is a helyes kamatpolitikáról vagy a tőkemozgások állami ellenőrzésének szükségességéről úgy általában, azt azért látni kell, hogy a nekünk kevésbé tetsző döntés mellett is komoly érvek szólhatnak.

Zűrzavaros időkben nincs idő hosszan mérlegelni, gyorsan kell jól dönteni – Stiglitz ezt sem fogadja el mentő körülményként. Mégis érezhetünk némi kimondatlan irgalmat a válságkezelés megítélésében, amikor kiderül, hogy az IMF-fel kapcsolatos legsúlyosabb stiglitzzi vád nem a válság sújtotta gazdaságok ismétlődő félrediagnosticsztálása, hanem az, hogy a tőkepiaci liberalizáció erőltetésével az IMF „már eleve felelőssé tehető a problémák kialakulásáért” (101. old.). Nyilvánvalóan látszik ugyanis, hogy ha megtiltjuk a tőkének, hogy összevissza spekuláljon, ide-oda áramoljon országhatárokon át, akkor megelőzhető a hisztérikus tőkemenekülések, soha seholy nem lesz többé valutaválság. Ebből a perspektívából a nyitott tőkepiac is olyan rossz opció, amit felelős döntéshozók nem választhatnak szabad akaratukból.

A pénzügyi liberalizáció történetesen a világ csaknem minden országában – legalább hosszú távon – cél, általános norma. Talán éppen ezért érdemes néhány szót vesztegetni arra, hogy milyen potenciális előnyökkel jár a szabad tőkemozgás. A pénzügyi liberalizáció lehetővé teszi, hogy a hazai megtakarítások mellé többletforrásokat vonjunk be a kedvező beruházási lehetőségek kihasználására, hogy így csökkenjen a tőke költsége, hogy a fejlődő gazdaságok technológiai transzferhez jussanak, azaz a fejlettek működő gyakorlatát meghonosíthassák. A pénzügyi eszközök nemzetközi kereskedelmével a belföldi kockázataink egy részét kiküszöbölhetjük, így kevésbé kell félnünk az egyoldalú termelési szerkezettől, könnyebben szakosodhatunk komparatív (relatív költség-) előnyeinknek megfelelően. Azaz hosszú távon és világszinten a tőke a lehető leghatékonyabban használható fel. Ha a tudományos diskurzus szabályai szerint játszunk, akkor módszeresen cáfolhatjuk, relativizálhatjuk, empirikus elemzésekkel ütköztethetjük a fenti tankönyvi érveket. Ha azonban csak annyit teszünk, hogy tudatosan hallgatunk róluk, akkor elcsalunk egy dilemmát.

Mi több, az is méltatlan a gazdaság elméletét és gyakorlatát egyaránt jól ismerő tudóshoz, hogy a laikusok amúgy gyakran tetten érhető naiv hitét erősíti, mely szerint árnyalt és okos korlátozással elérhető volna, hogy csak a jó, a termelést fokozó, munkahelyet teremtő, növekedést serkentő, nemes szándékú tőke jöjjön be az adott országba, a nyereszkes, spekuláló, kizsákmányoló pedig ne. Ez a vélelem éppoly naiv, mint azt remélni, hogy az útlevél-ellenőrzéssel az országba érkező turisták közül kiszűrhetjük a gyilkos vagy bűnöző hajlamúakat, hogy csak a rendes

embereket engedjük be. Ez utóbbi kérdés már nemcsak a korlátok nélküli választás álságos és hamis képevel sérti meg a közgazdász céh minimumszabályait, hanem átvezet egy hasonlóan súlyos vétséghez, a morális ítélet szerepének félreértelmezéséhez, az elemzés morális ítéletekkel való helyettesítéséhez.

2. A JÓ/ROSSZ DICHOTÓMIA ÖNKÉNYES ÉS ESETLEGES

A jobb bevezető közgazdaságtan-kurzusok oktatói arra is igen sok figyelmet fordítanak, hogy a leíró-magyarító elemzés és a normatív-értékelő kérdésfeltevések összekeveredéséből, összemosódásából fakadó problémákra felhívják a hallgatók figyelmét. Már csak azért is, mert itt nagyon fontos különbség lehelhető fel a tudományos, de legalábbis szakszerű gondolkodás betartandó szabályai és a hétköznapi, ha tetszik, kávéházi világlátás között. Napi életünket, magatartásunkat legtöbbször különösebb ellenőrzésnek alá nem vetett, normatív értéktartalmat rejtő hüvelykujj-szabályok vezérlik, ha mindent mindig a végsőig elemeznénk, bizony nagyon lelassulna az életünk. Ehelyett igyekszünk megcselekedni a jó dolgokat, és távol tartani magunkat a rosszaktól, ám hogy mi is a pontos forrása az értékelési kritériumnak, azt ritkán elemezzük, az ilyesmit *érzi* az ember. Az igazán fontos kérdésekben az elhatárolás gyakran morális elvek alapján történik, de ezt is inkább éreznem, semmint magyarázni kell.

Így persze egyszerűbb is a dolog, s ezért nem meglepő, hogy az emberek nem kis része számára a világ a jók és rosszak gigantikus küzdelme. Valljuk be, hogy ez a gondolkodási keret nemhogy nem teszi lehetővé a hatékony cselekvést (forradalmárok számára egyenesen nélkülözhetetlen) vagy az élet élvezetét, ellenkezőleg, egyszerűsége révén éppen hogy megkönnyíti. A jókat különösebb tektória nélkül a saját táborunkkal azonosíthatjuk, ettől kezdve a számunkra káros események a rosszak áskálódásának következményeiként, a minket kedvezményező dolgok pedig a Gonosz visszaszorításáért vívott áldásos küzdelemünk eredményeként láthatatók. Nincs az a tudomány, amely a katarzisznak ezt a szintjét ilyen olcsón biztosítaná.

Van azonban némi gond azzal, ha mindjárt az elején – ha úgy tetszik, már az elemzés előtt – kiosztjuk a jók és rosszak szerepét. A világ megismerésére, tényleges működésének megértésére és leírására ez a szemléletmód tökéletesen alkalmatlan. Túl azon, hogy a rosszak szilárdan meg vannak arról győződve, hogy valójában ők a jók, és ez kínos helyzeteket teremtet olyankor, ha mégis keverednünk kell velük, a dolgok értékelésén is sokat ront az, ha nem az a fontos, hogy mi történt, hanem az, hogy mi csináltuk, vagy ők csinálták.

Bármilyen befogadói szintre egyszerűsítjük is a tudományt, nem helyettesíthetjük az elemzést a jók és rosszak deklarálásával, ahogy Stiglitz teszi, minden te-

ketória és kritika nélkül átvéve a régebbi keletű fejlődés-gazdaságtan szent teheneit és a frissebb globalizációellenes ponyvairodalom mumusait. Legtöbbszörnek vannak érzelmeink és morális megfontolásaink a szegénységgel, a jövedelmek eloszlásával kapcsolatban. Stiglitznél azonban a szegények jók, a gazdagok meg rosszak, és pont. Előbbiek ártatlan elszenvetői, utóbbiak hatalmas irányítói az eseményeknek helytől és időtől függetlenül, mintegy definíció szerint. („... a Nyugat szabta meg és vitte előre a globalizáció programját, ezzel biztosítva, hogy a fejlődő világ költségére ő arassa le a haszon aránytalanul nagy részét.” 26. old.) Ám a közgazdasági elemzés nem népmese, ahol az erkölcsi tanulság mindenért kárpótol.

Nagyon sokan gondoljuk úgy, hogy a szerencsésebb fejlett országok állampolgárainak és kormányainak van valamiféle, anyagi kötelezettségvállalást is magában foglaló felelőssége a fejlődő országok kevésbé szerencsés polgárai iránt. De ez nem ugyanaz, mint a gazdag országokat felelőssé tenni a fejlődők szegénységéért, akár úgy is, hogy azt implikáljuk, előbbiek tettei *okozzák* utóbbiak nyomorát. Elvileg ez sem volna kizárt persze, de ezt, ha nem is bizonyító, de legalábbis valószínűsítő elemzéssel kellene alátámasztani, nem pedig közhelyszerű, mindenki által tudott tényként hivatkozni rá.²

A globalizációellenes tiltakozók kedvenc mumusa a bank- és pénzügyi szektor. Közülük még azok is, akik nem utasítanak el zsigerből minden kapitalista vagy szabad piacgazdaságot, éles különbséget tesznek a szerintük hasznos dolgokat előállító, emberi szükségleteket kielégítő reálszektor és a nyereszkeskedő, semmi hasznosat létre nem hozó, csak a magas kamatokon keresztül a reálszektoron és áttételesen a jóakarátú (szegény) embereken hízó pénzügyi szektor között. Nem kell meglepődnünk, hogy a modern pénzügyi rendszer hihetetlenül bonyolult felépítése elrejtje a laikusok elől a modern gazdaságban betöltött funkcióját. Ha már ezt nem értik, akkor az sem csoda, hogy a pénzügyi szféra gyors fejlődése mögött hatalmi harcot, kizsákmányolást sejtjenek, nem veszik észre a valódi okot, az információs technológia és kommunikáció robbanásszerű fejlődését.

Az állóeszközök (tőke) hatékony felhasználása mindenekelőtt információs kérdés, a pénzügyi szektor éppen ezen információk felhasználásával teremt egyre bonyolultabb s egyre hatékonyabb lehetőségeket ahhoz, hogy a tőkék a magasabb hozamot biztosító területek felé áramoljanak. A mindezt erkölcsi alapon elutasító laikusok felvilágosítása nagy kihívás, szép feladat a szakma számára. Stiglitz mindezt tökéletesen tudja. Korábbi szakmai hírnevét részben éppen olyan modellek kifejlesztésével alapozta meg, amelyek a pénzügyi szektor működését írják le. Az ő szájából különösen visszasan hangzanak az olyan jel-

legű kijelentések, mint „A felépülés valódi megértéséhez azonban nem elég az árfolyamokat vagy a kamatokat vizsgálni. Az emberek nem árfolyamokból vagy kamatokból élnek. A dolgozókat a munkahelyek és a bérek érdeklik.” (131. old.) Stiglitz ugyanis *tudja*, milyen áttételes kapcsolatok vannak az árfolyamok, kamatok és munkahelyek között, és ez nem írható le a reálszektor és pénzügyi szektor közti normatív megkülönböztetés kategóriáival.

3. A TAUTOLÓGIA SÜLYKOL, NEM ÁLLÍT

Stiglitz könyvében számos cáfolhatatlan állítást találunk – zömmel kínos tautológiákat. Megtudhatjuk például, hogy a gazdaságpolitikát jól kell csinálni, és ha jól (körültekintően, a helyes sorrendet betartva, az ütemezésre gondosan figyelve) csináljuk, akkor sokkal jobb lesz, mint ha rosszul csinálnánk. Az összehasonlító gazdaságtan művelői csak egyetérthetnek azazal, hogy „a sikeres gazdasági programokat rendkívül gondosan kell ütemezni” (36. old.). A liberálfundamentalisták szíve is meglágyul némiképp, ha azt olvassák, hogy „a kereskedelmi liberalizáció hasznos dolog lehet, ha megfelelően hajtják végre” (79. old.). Nagyvonalúan még azt is elismeri, hogy „amennyiben *mértékletességgel* irányítják – a stabilizáció a növekedés előfeltételévé válhat” (198. old.).

A diagnózist tarkító semmitmondásoknál csak a programfrázisok konganak üresebben. Nem érezzük magunkat okosabbnak például a *Merre tovább?* című fejezet főtanulságától, miszerint „A legalapvetőbb átalakulás az irányítás megváltoztatása, hogy a globalizáció úgy működjön, ahogy kellene” (234. old.). Bármennyire utáljuk is az elnyomórító IMF-programokat, valódi alternatívára ritkán bukkanunk, Stiglitz normatív ajánlásai meglehetősen laposak. A kelet-ázsiai válságról szóló fejezetben az IMF elhibázott politikája az egész világot az összeomlás szélére juttatja, majd felvillan a stiglitz megoldás (*Egy alternatív stratégia*): „a gazdaságot a lehető legközelebb kell tartani a teljes foglalkoztatáshoz” (140. old.). Oroszországot sem vesztettük volna el, ha megfogadjuk a VI. fejezet *Mit kellett volna tenni?* alpontjának üzenetét: „A Nyugat hosszú távú érdekeit sokkal jobban képviselte volna, ha nem kerülünk kapcsolatba bizonyos vezetőkkal, és átfogó segítséget nyújtunk a demokratikus folyamatokban. Ezt úgy valósíthatuk volna meg, ha azokat a fiatal és feltörekvő vezetőket támogatjuk Moszkvában és vidéken, akik ellenezték a korrupciót és valódi demokráciát próbáltak létrehozni.” (179. old.) Ez igazán egyszerű lett volna, bánhatjuk.

A laikus olvasó számára ártatlanul semmitmondó az a sokszor felbukkanó tétel, miszerint minden ország más. Köznapi okosságunk (Mindenkinek a maga szerencséjének kovácsa) alapján mélyen és könnyen meggyőződünk arról, hogy a „saját fejlesztésű”, különutas reformok a célravezetők, különösen, ha a globalizációban amúgy is a karakterfosztó kulturimperializmus borzongató térnyerését látjuk. Itt azonban

2 ■ A problémáról lásd Bauer Péter Tamás: A nyugati büntudat és a harmadik világbeli szegénység. *Századvég*, 2003. I. szám.

különösen félrevezető az agyonsulykolt tautológia, hiszen könnyen abba a hibába esünk, hogy ott is más-ságot lássunk, ahol hasonlóságot kellene, ott is külön-utat keressünk, ahol jó okunk lenne bízni az évszázadok óta kitaposottban.

Ha a közgazdaságtan elmélete (bármilyen elmélete) egyáltalán hozzájárulhat valamivel a gyakorlatban felvetődő döntési problémák jobb megoldásához, az éppen az, hogy az egyedi esetekben lévő közös, a visszatérő, a másol is meglévő vonásokat képes felismerni. Például azzal, hogy logikai konzisztencia-korlátok vagy mérlegazonosságok megfogalmazásával rá tud mutatni a megvalósíthatatlan döntéscsoportok halmazára. Hogy konkrétabbak legyünk: sem egyének, sem országok nem költhetnek többet, mint a jövedelmük, a felhalmozott vagyonuk meg a hitelfelvételeik összege. Ha ők nem tudják vagy nem akarják csökkenteni (felélni) a vagyonukat, mi meg nem szeretnénk végeláthatatlanul hitelezni, akkor mégiscsak meg kell kérnünk őket, hogy vagy növeljék a jövedelmüket, vagy csökkentsék költségeiket, vagy csinálják a kettő valamilyen kombinációját. Mit tesz isten, amikor az IMF a folyó fizetési mérleg jövőbeli hiányának csökkentését (vagyis stabilizációs program végrehajtását) írja elő egy országnak a nyújtott hitelért cserébe, akkor pontosan ezt teszi.

És *ebből* a szempontból valóban mindegy, hogy az illető ország Afrikában, Ázsiában vagy Latin-Amerikában van, és hogy amúgy milyen történelmi és kulturális sajátosságokkal büszkélkedhetik. Ne lepődjünk meg, ha a hitelfeltevő a maga speciális helyzetét hangsúlyozza, hiszen ha erre hivatkozva engedményeket tud kicsikarni, akkor ingyen kapott valamit. Stiglitz hajlamos a fejlődő országokba áramoltatandó hitelek kérdését – amint az összes, a könyvben vitatott kérdést is – kizárólag a hitel felvevője szempontjából értékelni. Pedig annak is megvannak a maga szempontjai, aki a pénzt adja.

4. MAKACS TÉNYEK ÉS KÉTES OKSÁGOK

Félreértés ne essék, elvben minden mérsékelt Nobel-díjas vagy forrófejű no-globál tüntető szereti (vagy legalábbis használja) a globalizációt, csak hát ugye a globalizáció nem jó a szegényeknek. Vannak közöttünk felelősebbek, akik érzékenyebben reagálnak a „vagyonosok és nincstelenek közötti növekvő szakadékra”, ők aztán mindannyiunk élő lelkiismereteként – vérmérsékletüktől függő formában – kimondják, hogy a globalizáció „a fejlődő világban sokaknak nem hozta el az ígért előnyöket”. *A globalizáció és visszásságai* című könyv alaptézisének járunk. Hogy is van ez a növekvő szakadék?³

A szegénység és egyenlőtlenség trendjének feltérképezése tisztán empirikus kérdésnek tűnik. Az olvasó joggal gondolhatja, hogy a sokasodó nincstelenekről és a növekvő szakadékról szóló szlogenek számszerűtárgyszerű elemzésekből tisztultak ily közérthetőre. Nem így van. Az empirikus elemzések rendre azt mu-

tatják, hogy a szegények aránya egyértelműen csökkent a globalizációs éráként ismert elmúlt húsz évben. A növekedéseméleti szaktekintély, Xavier Salai-Martin (aki Stiglitz kollégája a Columbia Egyetemen) számításai szerint a napi egy dollárból élők aránya 20-ról 5%-ra, a napi két dollárból élőké 44-ről 18%-ra süllyedt. Az abszolút szegénység is mérséklődött, napjainkban mintegy 400 millióval kevesebben szegények, mint húsz évvel ezelőtt.

Talán az sem meglepő, ha a szakma némi szkeptisszel fogadja a szakadék növekedését is.⁴ A szörnyűsége jövedelmi polarizáció rögtön sokkal kevésbé szörnyűsége, ha a széles körben nagy borzongással idézett ENSZ-adatokat kissé korrigáljuk. Ha az egy főre jutó jövedelem adatait nem nominális árfolyamon, hanem vásárlóerő-paritáson számítjuk (azaz figyelembe vesszük, hogy a szegényebb országok olcsóbbak, így azonos pénzüsszegebből jobban élhetnek), akkor nem igaz az ijesztő trend, vagy éppenséggel megfordul. Arról nem is beszélve, hogy ha az egy ország – egy jövedelem elv helyett az egy ember – egy jövedelem elvet követjük (ha tehát a Föld összes lakosát azonos súlyúnak vesszük, ami gáláns gesztus a kínaiaknak), akkor a leggyakrabban használt mutatók mind a relatív egyenlőtlenség csökkenését mutatják (hiába, az 1,2 milliárd kínai messze az átlag fölött növekszik).

Az empiria iránti túlzott nagyvonalúságnál csak a gondosan szelektált tényekre épített értelmezéssel lehet látványosabban csúsztatni. Figyeljük meg például, hogy Kínában sokkal gyorsabban nő a gazdaság, mint Oroszországban. Hosszasan értekezzünk arról, hogy a növekedési bajnok soha nem követte az IMF ajánlásait, önálló utakon jár, és lassan, fokozatosan

3 ■ Vajon biztosan baljós jel-e a „növekvő szakadék”? Ha a szegények száma vagy aránya emelkedik, az biztosan rossz. A jövedelmi egyenlőtlenség azonban akkor is nőhet, ha a jómódúak (a többieknél, az átlagnál vagy a szegényebbeknél jobban) gyarapodnak. Márpedig a pusztá irigységen túl kevés okunk van mások gazdagodását károsnak ítélni.

4 ■ A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy míg szegénységben teljes szakmai konszenzus van, az egyenlőtlenség témájában csak majdnem. Abban egyetért az irodalom, hogy az elmúlt húsz évben mindenki gazdagabb lett, mint ahogy abban is, hogy megfigyelhető bizonyos „középosztályosodási” tendencia (a világszintű jövedelemeloszlás módusza kevésbé ugrik ki a szegénységi küszöb körül). A szélső értékek közti abszolút különbség azonban nőtt – bár ez szakmai szempontból nem tűnik igazán érdekesnek, kétségkívül jó adalék a globalizációellenes borzongáshoz. Aisbett összefoglalja a szegénység és egyenlőtlenség kérdéseinek empirikus irodalmát, és elemzi a szakma és a no-globál közvélemény gyakran eltérő érdeklődéséből fakadó értelmezési különbségeket. (Emma Aisbett: *Globalization, Poverty and Inequality: are the criticisms vague, vested, or valid?*, *NBER*, 2003.)

5 ■ A kínai növekedési csoda magyarázó elemzéseit zömmel a „puha”, polgáros közgazdaságtan (kvalitatív-esszéisztikus) hagyományát követik. Az (általunk ismert) irodalomban kivételt jelentő tanulmányában Woo (1999) a növekedési számvitel keretében próbálja számszerűsíteni a GDP-bővülés forrásait. A tanulmány következtetése az, hogy a kínai gazdasági csoda döntő részben a munkaerő-állomány bővülésével és szektorok közötti átcsoportosításával magyarázható. (Wing Thye Woo: *The Real Reasons for China's Growth*. *The China Journal*, 1999. január)

hajt végre reformokat, hogy megőrizze azt, amit eu-femiszitikusan „társadalmi stabilitásnak” nevezünk. Nem kevésbé hosszan tárgyaljuk azt, hogy az elvesztett, válságokba sodródó másik mindig is az IMF ajánlásai szerint cselekedett, kész receptekkel vallott csúfos kudarcot, sokszerűen, azonnal, egyszerre akart reformálni. Hagyjuk az olvasóra, hogy eldöntse, vajon a fokozatos (különutas) átmenet jobb-e, vagy a (mintákat importáló) sokkterápia. Az óvatlan olvasó pedig nagy eséllyel belesétál a kétes okság jól előkészített csapdájába.

Az összehasonlító rendszerelméleti irodalom baloldali ideológusai szinte a padlóról álltak fel, amikor a szovjet kísérlet bukása után rátaláltak a kínai példára. Az úgynevezett experimentalisták a tartósan lenyűgöző gazdasági teljesítményt a reformok fokozatos, kísérletezős jellegével, az újszerű, nem kapitalista intézményekkel magyarázták. A történetnek van másik olvasata is: az úgynevezett konvergencia-iskola szerint a kínai gazdasági csoda mögött ugyanazok a tényezők húzódnak meg, mint a kelet-délkelet-ázsiai gazdaságok hasonló sikerei mögött (sűrűn koncentrált népesség az alacsony bérekkel működő agrárszektorban, a későn kezdés klasszikus előnyei). Ráadásul éppen a piacosító intézkedések (liberalizáció, nemzetközi nyitás, privatizáció) tették lehetővé az erősen munkaintenzív és exportorientált (lám, mire jó a globalizáció?) növekedés beindítását.

A kínai növekedés jelenségéhez egymásnak homlokegyenest ellentmondó értelmezések társulnak. Az egyik szerint a reformok fokozatossága a siker oka, a másik szerint ez inkább akadály, amely éppenséggel erősen hátráltat, az ok pedig egészen máshol, a gazdaság kiinduló szerkezetében (kevésbé szemérmesen: kezdeti elmaradottságában) keresendő. Visszaköszön a bevezető statisztikakurzusok kedvenc tanulsága: jelenségek egybeesése nem feltétlenül jelent oksági viszonyt. Minél bonyolultabb a magyarázni kívánt jelenség, és minél absztraktabbak, áttételesebbek a feltételezett oksági láncok, annál nehezebb a magyarázat igazolása. A kissé túlexponált végletek (kínai gradualista csoda és orosz sokkterápiás sikertelenség) a szkeptikusokban inkább gyanút ébresztenek: a társadalomtudományban ritka az ennyire tökéletes illeszkedés.⁵

A MAGYAR KIADÁSRÓL

A könyvet gondozó Napvilág Kiadó merészet gondolt, amikor a kétségkívül laikusoknak írt könyvet laikusokkal fordíttatta le (majd vélhetően újabb laikussal lektoráltatta). A kötet végére a kifejezetten zavaró félrefordítások is gátolják azt, hogy a stiglitz-i javaslatokban megeljük az IMF-nél sokat hiányolt szellemi koherenciát. Ugy azért elég nehéz, ha a valutaárfolyam (lássuk be, nem a legszűkebb elit kirekesztő tolvajnyelvéről van szó) magyarul kamatlábat kezd jelenteni. Ez is *rate (of exchange)*, az is *rate (of interest)*, de micsoda különbség. „Körülbelül harminc évvel

előtt a világ a rugalmas kamatlábak rendszerére váltott át” – olvashatjuk a 205. oldalon. 1973-ban történetesen nem a kamatlábak váltak világszinten rugalmassá, hanem a valutaárfolyamok lebegővé. A Stiglitz által sokat kárhoztatott masszív intervenció sem azt célozza, hogy a „tarthatatlan kamatlábat” dollármilliárdok árán „túlértékelt szinten tartsák” (206. old.), már csak azért sem, mert ennek így semmi értelme. A devizapiaci intervenció során a kamatláb éppenséggel eszköz lehet, a célváltozó – amely esetleg túlértékelt vagy tarthatatlan – a valutaárfolyam.

„Ha egy kormánynek pénzügyi feleslegei vannak [...], akkor a fizetési deficit egyensúlya elsősorban abból adódik, hogy a *privát* beruházások meghaladják a *privát* megtakarításokat.” (207. old.) Ha korábban kétségeink támadtak volna, ennél a mondatnál végképp megbizonyosodhatunk arról, hogy a fordító nem érti a szöveget, legalábbis a nyitott gazdaságok nemzeti jövedelmének elszámolási alapazonosságára meghaladja közgazdasági műveltségét. A „kormány pénzügyi feleslege” igazából a költségvetés többletét, a „fizetési deficit egyensúlya” (legalább a terminusban rejlő önellentmondás gyanús lehetett volna) valójában a folyó fizetési mérleg hiányát jelenti, ami ráadásul ekkor nem elsősorban, hanem szükségszerűen abból adódik, hogy a magánberuházások meghaladják a magánmegtakarításokat.

Stiglitz nem közgazdászoknak írta ugyan könyvét, de a közgazdaságtan terminus technicusait azért használja. A magyar szaknyelvet sem kellett volna megújítani a „végső lehetőség hitelezője” (aki mit is hitelezne?) vagy az „erkölcsi hazardírozás” kifejezésekkel. A végső hitelező és a morális kockázat elég egyszerű, bevett fogalmaink.

A globalizáció és visszásságai nagy vihart kavart a világban, és erősen felzaklatta az IMF-et. A mű hatása nagyobbak bizonyult érényeinél: az IMF honlapján egy éve hemzsegnek a magyarázó és magyaráztkodó, Stiglitz ihlette anyagok. Ugy tűnik, a globalizáció támogatóinak fel kell venniük a kesztyűt. A párbaj (vagyis a színvonalas ellenoldali népszerűsítő ismeretterjesztés) pedig mindannyiunk javát szolgálná. Helyreállíthatná a közgazdászok szakmai becsületét. □